

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI

ÜNİTE 6

Türkiye’de Din, Sekülerleşme ve Toplumsal Dönüşüm

1) Giriş

- ❖ Avrupa toplumları da dinin kamusal alana yaptığı dönüşü (Casanova, 1994) ve bu dönüşün sonuçlarını tartışmaktadır.
- ❖ Bugün Avrupa’daki dinsel durum Habermas (2001) ve diğer başka kuramcılar tarafından post-seküler dönem olarak adlandırılmaktadır.
- ❖ Habermas’ın (2001) tarifiyle post-seküler döneme işaret eden özellik, dinsel oluşumlarla seküler toplumsal düzenler arasındaki gerilimdir.
- ❖ Bu gerilim aslında din kurumunun kamusal hukuk altında yer almasından (Habermas, 1992: 11) değil, bu yer alışın niteliğini belirleyen iktidar ilişkilerinin değişkenliğindedir

2) TARİHSEL ARKA PLAN

- ❖ Berkes’e göre “Osmanlı düzenini teokratik bir düzen olarak tanımlamak yanlış ve yetersizdir”.
- ❖ Osmanlı Devleti’nin geldiği bu farklı gelenek siyasa bakımından Doğu despotizmi, din bakımından Sünni halifeliliği geleneğidir
- ❖ Osmanlı Devleti’nin son iki yüz yılı (18. Ve 19.yy) hem bürokrasinin hem de aydınların yeni bir düzen arayışına sahne olmuştur.
- ❖ Bu düzen arayışları din ve dinsel yaşantıyı yakından ilgilendirecek sonuçlar doğurmuştur.
- ❖ İlk değişme ve dönüşme çabası yaşanan toprak kayıpları nedeniyle askerlik alanındadır
- ❖ Mardin, cumhuriyetin temel dayanağını İslami bulur.

3) DİN SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN İSLAM

- ❖ Durkheim, dinsel ritüelde kutsananın toplumsal yaşamın kendisi olduğuna hükmetmiştir.
- ❖ Marx için çalışma konusu dinin sınıflar arası ilişkilerdeki ideolojik işlevidir, Weber için çalışma nesnesi teodisedir (*theodicy* kötülüğün karşısında iyiliğin haklılaştırılması ve onanması diye çevrilebilir).
- ❖ Berger de (1967: 193) Weber (1996)’in *Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi* adlı çalışmasında ayırt ettiği dört temel tip rasyonel teodiseye işaret etmiştir.
- ❖ Bunlar; bu dünyada telafi sözü, bir “öte” de telafi sözü, düalizm ve karma doktrindir.
- ❖ Yahudi mistisizmi ile Grek felsefesinin, özellikle Stoacılığın bir uzlaşısını temsil eden Hristiyanlığa kıyasla İslam’ın yoğun beden ibadetleri içermesi de düşünülürse eskiye yani Yahudilikte temsil bulan doğru dinlerine bir dönüşü temsil eder(Engels).
- ❖ Din olarak çalışan, onun iç mantığını keşfetmeyi hedefleyen fenomenolojik yaklaşımı, örneğin Eliade (1991 [1959])’ın *Kutsal ve Dindışı* adlı eserinde sergilediği yaklaşımı ya da dini psikik süreçlerle bağlantılı çalışan psikolojik yaklaşımı (Jung, Freud, Fromm) sayabiliriz.
- ❖ Heller (1984: 119)’in günlük yaşam kuramına göre din, bilim ve sanat gibi gündelik olmayan alana tabidir ve bununla birlikte gündelik olanı belirler.
- ❖ Bu kuram üç alan tanımlar:
 1. Dili, örf ve adetleri, nesneleri kullanmayı ve kendi yararına dönüştürmeyi öğrendiğimiz ve içinde yaşadığımız günlük yaşam alanı
 2. Gündelik olmayan düşünce alanı
 3. Bu iki alanın kendisine yabancılaşmasından oluşmuş sosyoekonomik-politik kurumlar alanı
- ❖ Din ise yaşantımızı belirleyen temel dinsel olur.
- ❖ Dinin günlük yaşamda iki işlevi vardır:
 1. İnananların zihninde ideal bir “ideal topluluk” imgesi oluşturur,
 2. Kolektif temsiller olarak işlev görür
- ❖ Heller (1990)’e göre ancak bu üç alanın dengede olduğu ve birbirinin alanına doğru kanserli bir biçimde büyümediği, diğer alanları işgal etmediği sürece insanlık durumunun hassas dengesi korunur.

- ❖ Din, din kuramları dışında da anlaşılıp kategorize edilebilir.
- ❖ Heller'in günlük yaşam kuramına göre din, bilim ve sanat gibi gündelik olmayan alana tabidir ve bununla birlikte gündelik olanı belirler.
- ❖ İslam dinî ortaya çıkış niteliği bakımından Protestan bir harekettir; Tanrı kul ilişkisi arasında bir ruhban sınıf önermediği gibi, din adamlığı gönüllülük esasına dayanır ve her cemaat dini en iyi bilen diye gördüğü birini kendine imam kabul eder.
- ❖ Türkiye'deki modelin en fazla benzediği ülke (İslam/Hristiyanlık farkı dışında) Fransa'dır.

4) DİN/DEVLET AYRILMA MODELLERİ, LAİKLİK VE SEKÜLERLEŞME

- ❖ Din adamları dışında kalanlara *laikos* denirdi.
- ❖ Hala kilise sözelimi bir din adamını herhangi bir sebepten kilise dışına çıkaracak ve ruhbanlığını elinden alacaksa "X kişisi laikleştirilmiştir" diye ilan eder, yani söz konusu din adamını *laisize* eder, onu halksallaştırır.
- ❖ Orta Çağ Hristiyanlığında kilise içinde ruhban (clericus) olmayan ancak vaftiz edilmiş Hristiyanları anlatır biçimde kullanılan laikos kavramı (Blancarte, 2008: 11-12) 16. yüzyılda formüle edilen *laïcisme* doktrininde başka bir içeriğe bürünür
- ❖ "Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir"
- ❖ Laiklik için kabul edilmiş esaslar:
 1. Vicdan, düşünce ve din hürriyeti,
 2. Bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması,
 3. Dinlerin ve devletin kendi özerkliğine sahip oluşu, yani birbirinden özerk (otonom) oluşu olarak kabul edilir
- ❖ Jean Bauberot (2008)'nın 2005 yılında Fransızlara uygulanmış bir anketten aktardığına göre, verili beş seçenekten laikliğin en önemli özellikleri diye seçilenler;
 1. Bütün dinlere eşit davranma (% 32)
 2. Din ve siyaseti ayırma (% 28)
 3. Vicdan hürriyetini sağlama (% 28) kategorileri olmuştur
- ❖ Bauberot ona göre "dinlere eşit davranma" ve "din ile siyasetin ayrılması" ve "vicdan hürriyeti" gibi unsurlar Fransa'ya özgü olmayıp, hatta bu anket laikliği benimsememiş toplumlarda bile yapılsa artık karşılaşılabileceğimiz taleplerdir.
- ❖ Bauberot (2008) Fransız laikliğinde Meksika, İngiliz ve Amerikan sosyal düşüncesinden esinler tespit etmiştir.
- ❖ Laikliğin çeşitli biçimlerde yaşanması mümkündür ancak laiklikten bahsedebilmek için yukarıda belirttiğimiz esasları var kılmış bir toplumsal düzen gözlenmelidir; örneğin din ve devletin ayrılmış olması yetmez, dinin siyaset alanından tamamen çekilmiş olması gerekir.
- ❖ Dahası laik devlet, kamu düzeni adına dinsel yaşamlara zaman zaman sınır koyabilir, kısıtlama getirebilir.
- ❖ Ancak içinde yaşadığımız ve Habermas (2001)'in post-seküler dönem diye adlandırdığı bu dönemde seküler politik zemini tanımak koşuluyla ve kamu hukukuyla sınırlandırılmış olarak dinsel gruplar kamusal tartışmaya katılabilmekte ve dinsel yaşam taleplerini gündeme getirebilmektedir.
- ❖ Seküler için "din etkisinden kurtulmuş/kurtarılmış" demek doğru olacaktır.
- ❖ "Seküler olan dinsel olanı da kapsayabilir ama eğer din her şeyi tanımlayacak bir referans hâline gelmişse seküler bir ortamdaki söz etmiyoruz demektir" diyen Nielsen'in (1999: 68) tespiti kamusal alanın dini ne ölçüde kapsayabileceğine dair en açık seçik ölçüyü koyar.
- ❖ Sekülerleşme "dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması" (Berger, 1967: 107) ile birlikte "dinsel kurumlar, eylemler ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci" (Wilson, 1966: xiv; Wilson, 1982: 149) olarak tanımlanır.
- ❖ Berger'e (1967: 107-108) göre din kurumunun diğer kurumların alanından çekilmesinin yanı sıra sekülerleşmenin öznel bir boyutu da vardır ki bu da bilinç sekülerleşmesidir.

- ❖ Berger (1967: 107-108), bu düzeyi anlatırken “dünyaya ve kendi yaşamlarına dinsel yorumlamanın dışında bakan bireylere işaret eder.
- ❖ Her ne kadar bugün bütün dünyada dinsel hareketlerin yaygınlaşmasıyla dinin kamusal yaşama dönüşü (Casanova, 1994) tartışılıyorsa da din kurumunun kendi içinde bir sekülerleşme yaşadığı da kaydedilmektedir
- ❖ Laiklik politik bir ilkedir, tarih dışı bir kavramdır, bir süreci işaret etmez ve bu ilkeyi kabul etmek anayasa metinlerinde (Türkiye, Fransa ve Meksika gibi) veya sonradan oluşan ihtilafların giderilmesinde bir üst ilke olarak karar niteliğinde kabul ile (İtalya gibi) olabilmektedir.
- ❖ Devletin de laik olması her şeyden önce dindışı olması demektir.
- ❖ Ayrılma modelinin laisist olmadığı ancak sonradan laikliğin bir üst ilke olarak benimsendiği durumlar (İtalya gibi) laikliğin yaygınlaştığını göstermektedir.
- ❖ Avrupa’da laisist ayrılma modelinin iki temsilcisi üniter ulus devlet olma sebebiyle de birbirine benzeyen Fransa ve Türkiye iken İngiltere ve İskandinav ülkeleri bazı varyasyonlarıyla (tanıma (*recognition* bazı kiliselerin ya da dinsel cemaatlerin devletçe tanınması) dahil etme (*incorporation* bir kilisenin anayasal devlet yapısına bir şekilde dâhil edilmesi), kurma (*establishment*) modeline; İtalya (İspanya ve Portekiz’i de çok az farkla kapsar biçimde) ise Napolyon’dan kalma *Concordat* modeline sahiptir (Nielsen, 1999: 113).
- ❖ *Concordat* dışındaki tüm modellerde yani birçok Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinde din kurumu şu ya da bu şekilde devlet otoritesine ve denetimine tabidir.
- ❖ Avrupa’daki din/devlet ayrılma modelleri içinde bugünkü Vatikan’ı olanaklı kılmış modelin adı Fransa’daki saf laisist ayrılma modelinden farklı olarak Napolyon’un *Concordat* modelidir

5) Türk Modeli

- ❖ Habermas (2001) tarafından formüle edilmiş iki model çerçevesinde anlaşılabilir:
- ❖ İlk olarak rasyonel bir dilin dinsel dilin yerini almasını öneren ‘yerini alma modeli’, Osmanlı Dönemi’nin laisist bürokratlarının hukuk reformlarında açıkça görülür.
- ❖ Erken Cumhuriyet Dönemi reformları dinsel dil ve mülkün ele geçirilmesine dayanan ‘kamulaştırma modeli’ olarak anlaşılabilir.
- ❖ Bu model de tarihsel olarak ‘yerini alma Modeli’ne dayanmaktadır
- ❖ Gayrimüslimler için Lozan Antlaşması’nda özel hükümler benimsenmiştir.
- ❖ Laik devlet dinlere karşı hayal ettiğimiz bir tarafsızlığa (*neutrality*) da sahip olamaz çünkü laik devlet “demokrasi, dinsel çoğulluk, dinsel tolerans vb. değerleri savunur ve dolayısıyla tarafsız değildir.
- ❖ İslam’ın özgünlüğüne sahip Türk modeli değerlendirilirken bazı problem alanları oluşmaktadır:
- 1. Müslüman dünyadaki sekülerleşme sürecine dair kuramsal çalışmaların noksanlığı,
- 2. Din ve sekülerleşme kuramlarında iktidar boyutunun noksanlığı
- 3. Yerli bilgi noksanlığı

6) TÜRKİYE’DE DİN VE DİNSEL YAŞANTI

- ❖ Bugünkü durumda dinsel yaşantının organizasyonu şöyledir: Anayasada laiklik ilkesi benimsenmiş, ayrıntılı tarif edilmiştir.
- ❖ Ayrıca din/devlet ayrılma modeli de laisistdir, hatta ruhban karşıtı nitelik sergiler (Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve eğitim faaliyetlerinin durdurulması) ve devlet de laiktir, yani dindışıdır, halk egemenliğine dayalıdır.
- ❖ İslam dini açısından dinsel yaşantıya dair hizmetler herhangi bir kamu hizmeti gibi örgütlenme bakımından seküler niteliktedir.
- ❖ Yani din hizmetleri dediğimiz ibadet, cenaze, dinsel yaşamla ilgili danışılan konularda yol gösterme ve benzeri hizmetler birer kamu hizmeti olarak düşünülmüş ve özel olarak sadece din işlerinden sorumlu bir bakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülmekte idi ancak 2010 yılından itibaren Başbakanlığa bağlı kurumlar arasına girmiştir.
- ❖ Başbakanlık isterse yetkisini bir bakan aracılığıyla kullanabilecektir

- ❖ Türkiye’de İslam dini açısından dinsel yaşantıya dair hizmetler herhangi bir kamu hizmeti gibi örgütlenme bakımından seküler niteliktedir.
- ❖ Yani din hizmetleri dediğimiz ibadet, cenaze, dinsel yaşamla ilgili danışılan konularda yol gösterme ve benzeri hizmetler birer kamu hizmeti olarak düşünülmüş ve özel olarak sadece din işlerinden sorumlu bir bakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığıncayürütülmektedir.
- ❖ Türkiye’de din hizmetlileri lise düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı seküler imam-hatip okullarında yetiştirilir.
- ❖ Türkiye’nin din adamı eğitimindeki farkı, laiklik prensibinden çok İslam dininin kendisinde devletten ayrı örgütlenecek bir ruhban sınıfının olmayışından kaynaklanır.
- ❖ Diyanet İşleri Başkanı’nın atanması dışında kurumun iç işleyişine devlet müdahalesi yoktur
- ❖ Türkiye’de din hizmetlileri lise düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı seküler imam-hatip okullarında yetiştirilir
- ❖ Türkiye’nin din adamı eğitimindeki farkı laiklik prensibinden çok İslam dininin kendisinde devletten ayrı örgütlenecek bir ruhban sınıfının olmayışından kaynaklanır.
- ❖ Dinsel yaşama ilişkin yasaklı olan tekke yaşantısına dair san ve unvanların kullanımıdır: şeyh, mürid, müşid gibi.
- ❖ Bununla birlikte, bu sanlar kullanılarak eğitim faaliyeti de yürütülemez.1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği sağlanması hedeflenmiştir.
- ❖ Aleviliği İran Şiiliğinden çok kesin bir şekilde ayırmak olanaklıdır ve Alevilik bu yüzden kabaca Anadolu İslam’ı diye anılır.
- ❖ Şiiti Ali ve Alevi kavramlarının her ikisi de Ali’nin yolundan gitmeyi anlatsa da Aleviler Türkiye, Irak’ın bir kısmı, Suriye ve Balkanlara özgü topluluklardır (Çamur oğlu, 1996,96).
- ❖ İnsan sevgisini, hoşgörüyü, inanç özgürlüğünü temel alan hele de kadın erkek eşitliğinde eşsiz bir konuma sahip olan Aleviliğin İran ya da Arap coğrafyasındaki Şiilikle ve onun ortaya çıkardığı şeriat rejimi denilen rejimle bağdaşması zordur.
- ❖ Van Bruinessen (1996: 7-10) Alevileri teolojik tartışmalara girmeden ve bir indirgeme yaparak “heteredoks dinsel azınlık” diye tanımlar.
- ❖ Avner Levi (1996)’nin bu konudaki tespiti Türkiye toplumunun dönüşümü için de açıklayıcıdır: *Bir Yahudi olarak yaşayabilmek için bir haham, özel et kesimi, özel yiyecekler, özel mezarlık vb. gereklidir.*
- ❖ *Bunlarsa bir düzenli iç örgüt gerektirir.*
- ❖ *Cumhuriyet böyle bir iç örgüt tanımak istemedi, bu da Yahudilerde hala süren bir kimlik buhranı doğurdu”*
- ❖ Türk Devleti sadece Yahudileri, Rum Ortodoksları ve Ermeni Ortodoksları tanımış, örnek olarak Roma Katoliklerini ya da Süryani Ortodoksları tanımamıştır.
- ❖ Yezidiler, Bahaîler gibi inanç grupları da çok az sayıda olmakla birlikte dinsel yaşamlarını sürdürmektedirler ancak onlara dair düzenlemeler de yoktur.
- ❖ Dinsel yaşantıya dair en yoğun şikâyet devletle uzlaşa gerçekleştirmiş olan Sünni Hanefi İslam’ın bazı kesimlerinden gelmektedir.
- ❖ Bu kesimin de şikâyetleri din adamı yetiştirme, diyanet bütçesi, dinsel yaşamın organizasyonuna dair değil, kadınların her yerde dinin gereği olarak örtünebilmeleridir
- ❖ Türkiye’de genç kadınlar arasında 1960’larda tek tük örneklerle başlayan yeni bir örtünmeden bahsedebiliriz ve bu örtünme tek tipleşmiştir
- ❖ Bu yeni tip örtünmeye dair birçok alan çalışması yapılmıştır; en önemlileri Nilüfer Göle’nin *Modern Mahrem* (1991), Aynur İlyasoğlu’nun *Örtülü Kimlik* (1994) ve Elisabeth Özdalga’nın (1998) *Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam* adlı çalışmalarıdır.
- ❖ Sündal (2002; 2005)’a göre ise şimdi o dönem çalışılan kadınlar çocuk yetiştirdiğinden artık daha çok aile içinde toplumsallaşma ile daha küçük yaşlarda bir örtünme başlamıştır.
- ❖ Agnes Heller’in Modern burjuva toplumuyla bireylerin kamusal alanda etnisiteye, dine ve sınıflara ait mecburi giyim kuşam ortadan kalkmıştır ve bireyin giyim kuşamına bakarak etnik/sınıfsal ve diğer özelliklerini tahmin etmek artık olanaklı değildir

7) TÜRKİYE'DE DİN VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

- ❖ Türkiye'de Tek Partili Dönem'de kurucu felsefeye karşı bütünlüklü bir muhalif ideoloji yeşermediğinden, İslam kaçınılmaz olarak rejimin kurucu ideolojisi karşısında tek muhalefet alternatifi olarak belirir (Mardin,1983: 149).
- ❖ Türkiye'de 1950'lerle beraber hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşanmaya başlar.
- ❖ Vergin (1985)'in bulgularına göre bölge sakinleri fabrika açılmasıyla yaşanan göç ve bu göçle oraya yerleşen bir Nakşibendî grubunun sergilediği dinsel yaşam manzarasından son derece rahatsızdır.
- ❖ Sündal da (2008) eski hâlleriyle değilse de süren sufi düzenlerinin sosyal devletin yerine getirmesi gereken eğitim, sağlık gibi konularda üyelerine maddi destek sunması yüzünden varlıklarına göz yumuluyor olabileceğini, hatta devlet ile sufi düzenler arasında “körebe” oyunu gibi bir oyunun sürmekte olduğunu belirtir

